

Георги Димов

БЪЛГАРСКОТО НАЦИОНАЛНО ВЪЗРАЖДАНЕ И ХУМАНИСТИЧНО-ОБНОВИТЕЛНИТЕ ТРАДИЦИИ НА ИТАЛИАНСКИЯ РЕНЕСАНС

Преди повече от половин столетие бележитият литературен историк, културолог и народопсихолог проф. Иван Шишманов — вещ познавач на европейския духовно-интелектуален живот и проникновен изследвач на Българското национално възраждане, в една малка статия посочи някои аналогии, сходства и различия между Италианския ренесанс и епохата на националното ни възраждане. Тази ограничена по обем, но твърде показателна по замисъл и научна перспективност статия представлява своеобразен синтез на дългогодишните му занимания с тези две епохи — едната с историческо значение за цялата човешка цивилизация, втората — открояваща се с подобни интензивни новаторски процеси, но вече в рамките на една етническа общност, подготвила и довела до национално политическо и духовно освобождение на българската народност. Тази съдбовна епоха залага основите на новото историческо битие на българина, за да се включи той отново в европейския обществен и културен живот.

Сравнително-историческият подход, широкообхватните наблюдения и прецизни обобщения на българския учен, който за първи път осъзнава необходимостта да бъдат съпоставени тези две епохи, е наистина безпрецедентно явление в националната ни историография. Макар и в твърде синтезирана, почти тезисна форма, поднесените наблюдения и изводи, насоката на мислене и методологическата концептуалност на автора ни подтиква към по-нататъшни сравнително-исторически интерпретации на тази важна проблематика. Заслужава внимание и обстоятелството, че и в университетските си лекции върху западноевропейските литератури Шишманов не един път подхваща и въпроси, свързани с отзвук на общоевропейските либерално-демократични общественно-философски и културно-естетически движения в българските земи, за наличието на аналогични процеси и тенденции, които говорят за безспорни по-обща закономерности в развитието на националните култури, в духовно-интелектуалния живот изобщо, в насоките на общочовешката мисловност и социално-нравствените терзания.

И наистина в своето многовековно развитие българската литература и култура са били винаги в общуване с духовния живот на други народи. Кога по-интензивен и плодотворен, кога по-спорадичен и еднопосочен в зависимост от конкретните исторически обстоятелства, този диалог е отразявал както отвореността, съпричастността на българина към световната култура, така и духовната

жизненост, социално-философската прозорливост на българската нация. Не случайно още от далечното средновековие до най-ново време тя е създавала и създава непреходни културни ценности. В това общуване тя е и давала, и получавала. Насоката и силата на тази взаимна реципрочност са били предопределени от промените в историческата ни съдбовност, от степента на интелектуалното ни съзряване и извисяване, от възможностите за изява на народната творческа енергия. Естествено е било за дълги исторически периоди, когато народът ни е търпял чуждо политическо и духовно робство, националната ни култура да е била стимулирана и подхранвана от идеите и завоеванията на другите напреднали народи. При все това тя е съумявала да опази своята самобитност, изразявала е съкровени народностно-психологически стремежи, вълнения, търсения. Колкото и близко да е била до чуждото, колкото и съзвучни да са били някои негови страни и аспекти с нуждите на националното ни развитие — плод на определени културно-исторически закономерности, на сродни обществено-философски, нравствено-психологически възрения или на общи насоки в мисловност и световъзприемане, националната ни култура е притежавала и нещо оригинално, с което е обогатявала и общоевропейските хуманистични и либерално-демократични движения. Заслужава да се отбележи фактът, че до подобна концептуалност са се домогвали и някои от големите ни историографи от миналото — пионерите и строителите на националната ни хуманитарна наука, макар и понякога общуването с другите да се е схващало твърде еднопосочно и поради това изводите им да не са държали сметка за целия комплекс от взаимоотношения и взаимодействия, за разнообразието от компоненти и предпоставки, участвували в развитието на културата, за многообразните форми, чрез които по-близки и по-далечни традиции стимулират раждането на новото в духовно-интелектуалния живот на нацията, на човечеството.

Към подобни размисли ни насочва и проблемът за значението на италианските ренесансово-хуманистични традиции в Българското национално възраждане и въобще за рецепционните процеси у нас на големите европейски политически и духовни движения.

Радостно е, че и през последните години се умножават усилията да бъдат продължени и разширени традициите на националната ни историография. Българското възраждане започва да се разглежда и на фона на общеевропейските обновителни процеси, в контекста и на световната цивилизация. Но засега повече внимание се отделя на епохата на просвещението, макар то да се смята за продължение на Ренесанса в неговите различни превъплъщения.

Както е известно, съвременната хуманитаристика все по-настойчиво търси да осветли взаимоотношенията между отделните национални култури, общите и специфичните процеси, съпътствували тяхното съзряване и развитие. Да се осветли радиацията на едно такова глобално новаторско движение, каквото е Италианският ренесанс, се налага с всичката обществена целесъобразност и научна перспективност. Това важи с особена сила и за мястото и ролята на ренесансовите хуманистични традиции в съзряването на Българското възраждане.

не, във формирането на ново национално мислене и световъзприемане, които извеждат народа ни на нови културно-исторически подстъпи, по посока на все по-пълното "европеизиране" на българския обществен и духовен живот. Едно подобно всеобхватно изследване ще ни даде възможност да открием генезиса и трансформациите на много и много явления, да видим и някои по-общи или посвоеобразни закономерности в развитието на европейската култура.

Разбира се, поради твърде ограничени обем на тази статия не е възможно са се посочат и анализират всички онези явления от обществения и духовния живот, нито по-общите тенденции в мисловност, философско-нравствени тежнения и книжовни изяви, които говорят за безспорни аналогии, за близост и родееие — било генетическо, било типологическо — между процесите и насоките, характерни за Италианския ренесанс и Българското възраждане. Нито пък да характеризираме опитите в тая насока, колкото и фрагментарни да са те в досегашната българска историография. Ще се опитам само да изложа някои по-общи наблюдения и съждения, да посоча някои от най-типичните аналогии в търсенията и прозренията, в социалния, философския, емоционалния свят на италианските хуманисти и на българските възрожденци.

Известно е, че Италианският ренесанс внесе дълбоки промени в мисловността, в цялостното умонастроение и световъзприемане, в гражданското и нравственото поведение на европейските народи, постави началото на нова епоха в световната цивилизация. Но поради различните условия, при които са живеели отделните народи, поради нееднаквата им историческа съдбовност едни се сродяват по-рано, други по-късно с неговите хуманистични, революционни по своята същност идеи. И поради това те неизбежно получават различни трансформации, били са преосмисляни и обогатявани с нови възгледи и концепции, характерни за появилите се по-късно социално-философски и културно-естетически движения. Между тези глобални движения особено се откроява Просвещението, чиито най-високи върхове поставят френските мислители, писатели, философи, социолози от XVIII столетие.

И в общата европейска панорама се наблюдава взаимно проникване на идеи и принципи, синхронно утвърждаване на ренесансови и просвещенски концепции. А това е особено характерно за българските земи.

Защото именно по времето, когато ренесансовите идеи биват възвестявани и утвърждавани от италианските хуманисти, българите, както и другите балкански народи, биват завладени от варварската османска империя. Започва унищожаване на всяко документално свидетелство за етническа принадлежност, преследване на всяка проява на национално съзнание, на всяка демократична мисъл, издигат се всякакви бариери за своевременно сродяване с ренесансовите хуманистични идеи, вдъхновявали европейската общественост. При все това благотворният полъх на тези обновителни идеи по различни пътища достига и до нашите земи, все по-силно отеква в умовете и сърцата на все още малцината просветени българи. И затова именно Българското национално възраждане (т. е. българският ренесанс — както е прието да се нарича тая епоха в историографията

ни, макар подобно наименование да се оспорва от някои чужди учени) започва почти четири века по-късно в сравнение с Италианския ренесанс. Но тогава вече в Европа се утвърждават и великите идеи на Просвещението — едно не по-малко силно и съдбовно обществено-политическо, философско, културно-естетическо движение, стимулирало общоевропейския всеобхватен прогрес. Така и идеите на Италианския ренесанс, и идеите на Френското просвещение достигат до българските земи почти едновременно, взаимно допълващи и обогатяващи се, за да се превърнат в знаме, в опора и надежда на всички онеправдани люде, на всички, които са се борили за национална свобода и човешки права, за по-възвишени социално-нравствени идеали. Тези именно демократични движения ще се окажат съдбовни за "възкръсването" и на българската народност, която от сега нататък с всички средства ще се бори за своите национални и човешки права, за да прояви неподозирана обществена активност и интелектуално-творческа енергия. Така тя излиза отново на европейската сцена, за да продължи някои от новаторските тенденции, които се бяха проявили още през XIII — XIV в. в средновековната българска книжнина и изкуство.

Наистина не един път е признавано, че макар и в зародиш, тези обновителни прозрения относно човешката личност и обществените взаимоотношения не само стимулират духовния живот и на други славянски народи, но по думите на италианския славист и българист Р. Пикио обогатяват и общеевропейската цивилизация. Следователно логично е да се предполага до какви нови интелектуални завоевания би се домогнала народността ни творческа мисъл, ако етническата ни общност не бе сполетяна от такава жестока съдба! И то в момент, когато започваше най-великият социален и духовен поврат в живота на европейските народи.

За съжаление при настъпилите жестоки робски условия ренесансовите идеи, както вече бе отбелязано, можаха да проникнат в българските земи много по-късно, по-осезателно през XVIII и най-вече през XIX столетие. Макар и да се открояват отделни новаторски кълнове за преодоляване на консервативните средновековни традиции, преходът към новите времена бележи именно това столетие, когато реформаторските идеи на Просвещението разтърсват целия европейски континент. Именно сега и ренесансово-хуманистичната идеология в контакта си с новите социално-философски, естетически, културно-психологически концепции на Просвещението придобива по-други измерения, по-разнообразен идеологически пълнеж.

Това преплитане на ренесансови и просвещенски идеи, този синтез на предходни хуманистични традиции и нови разбирания относно обществено-нравствени и духовни ценности се оказват съзвучни със съзряващите процеси в българските земи, с формирането на нови личности, за които извоюването на национална свобода и преодоляването на ретроградното в бит и мисловност стават върховна повеля, критерии за всяка дейност. И не може да не се признае, че тези всеобхватни обновителни процеси са обусловени колкото от вътрешно социално-икономически трансформации и личностно интелектуално съзряване, толкова

ва и от благотворното въздействие на европейските ренесансово-хуманистични и просвещенско-демократични идеи. Макар и неравномерно и не във всичките си аспекти, те все по-властно започват да доминират в цялостната ни национална атмосфера, стимулират твърде активно формирането на ново световъзприемане, на нова мисловност и чувствителност у поробения българин. И вече върху основата на тези обновителни тенденции се формира едно всеобхватно национално културно-просветно, революционно-освободително движение, дало съдържание на цялата възрожденска епоха. Изграждащата се национална идеология синтезира в себе си големите хуманистични идеи на европейските демократични движения от Ренесанса насам, но вече в значителна степен изменени в една или друга насока с оглед на потребностите на възраждащата се българска народност в ония преломни два века — XVIII — XIX, които променят националната ни съдбовност. У двигателите на тези обновителни процеси еднакво силно звучат както идеите на италианските хуманисти, така и на френските енциклопедисти, утвърдили нови начала в общоевропейския духовно-интелектуален живот. А това несъмнено обуславя и необходимостта да бъдат разкрити приемствеността между тези две реформаторски движения, взаимоотношенията между техните идеи, насоки на мислене и действие, които така релефно се открояват в обществения и духовния свят на българските възрожденци.

Ако с Италианския ренесанс започва нова ера в европейския социален и духовен живот, ако съчиненията на френските мислители и писатели-енциклопедисти от XVIII в. подготвят Великата френска революция, българските възрожденски книжовници, просветни и обществени дейци подготвят своите поробени сънародници за подобен прелом в цялостния им светоглед, в общественно-гражданската им дейност. Макар и живели в различни времена и с по-своеобразна мисловна структура, едните и другите израстват като апостоли на велики хуманитарни идеи — и в социален, и в национален, и в общочовешки план.

Петко Славейков, един от непосредните участници в борбите за национално възраждане, признава: “Французката революция пропадна, но идеята ѝ не пропадна. Развитието на свободоумните ѝ идеи, като премина и разбуди всичките народи в Европа, стигна най-после и до нас, българите”. А подобни признания за благотворната роля на европейските демократични движения ще срещнем у почти всички големи възрожденски книжовници и просветни дейци от Паисий Хилендарски до Хр. Ботев. Те живеят с тези новаторски идеи и принципи, които разкрепостяват съзнанието им, осмислят национално-патриотичните им пориви, стимулират формирането у тях на общественно-философски и културно-естетически възгледи.

Разбира се, тук не е възможно да проследим своеобразната рецепция на тези новаторски идеи, макар и трансформирани в известен смисъл във всички области на живота през епохата на националното ни възраждане. Ще посочим само някои аналогии в мислене и изяви, и то предимно в областта на формиращата се нова българска национална литература. Струва ми се, че тук именно се открояват особено релефно тези аналогични процеси, без това да означава

ограничаване на тяхната радиация в цялостния социален и интелектуален живот. Стига само да се вгледаме по-дълбоко в разнообразните в тематично и жанрово отношение съчинения — исторически, просветно-педагогически, културно-публицистични, философско-нравствени, в лирични и епични, в белетристични и драматургични творби, за да почувствуваме полъха на ренесансовите хуманистични идеи, духа на просвещенската идеология. Дори и в онова, което се явява в началните десетилетия на възрожденската епоха, носеща белезите на своеобразната идейна хетерогенност, жанрова и тематична хибридность и недиференцираност.

Ако бележитият френски историк Гизо в труда си “История на френската цивилизация от падането на Римската империя до Френската революция” сравнява италианските хуманисти с френските енциклопедисти и идеолози на Просвещението, подобен сравнителен подход се налага с всичката научна правомерност и когато търсим приемственост, взаимоотношения, аналогии между епохи, така отдалечени по време, така своеобразни по функционални измерения, но и така близки по социално-нравствена, идейно-хуманистична насоченост. Подобни широкообхватни сравнителни изследвания дават възможност да се открият безспорните генетически и типологически аналогии между ренесансово-просвещенска Европа и Българското възраждане. А ще се види и колко витални, функционално непреходни се оказват големите социално-философски и културно-естетически движения, каквито са Италианският ренесанс и Френското просвещение независимо от неизбежните трансформации, които търпят в по-късно време в отделните страни.

Както вече не един път е подсказвано и в българската, и в световната историография, тези реформаторски движения са плод на една твърде продължителна еволюция. Както Италианският ренесанс се подготвя бавно, още в недрата на средновековието, за което свидетелствува и творчеството на Данте, поставян на прехода на двете епохи, така и кълновете на Българското възраждане съглеждаме в делото на редица книжовници — предходници на Паисий, който се смята за родоначалник на възрожденската епоха.

Несъмнено при подобни преломни новаторски движения съществуват преходни етапи, при които старото и новото съжителствуват, докато съзреят личности с ярко очертана променена мисловност, с изострен усет за перспективните тенденции на времето. Не без основание в италианската историография се говори за “предренесансови” явления, а у нас за “предвъзраждане”, колкото и условен да е този термин. Очевидно всеки кардинален социален и културно-естетически прелом се предхожда от междинни неизкристализирани още форми и насоки на мислене, на чувствителност към проблемите на обществото и на личността. Безспорно това е закономерност, еднакво значима и при утвърждаване на ренесансово-хуманистичните идеи в Италия и в цяла Европа, и при осъзнаването и възприемането им от българските възрожденски дейци.

Не по-малко показателен е фактът, че и в италианските, и в българските земи вестители и генератори на новите идеи стават формиращите се нови социални

съсловия. Но докато италианската буржоазия започва да се обособява още през XIII — XIV в., за да играе все по-решителна роля в ренесансовите процеси, у нас подобно социално разслоение и формиране на буржоазни прослойки се наблюдава едва в края на XVII и началото на XVIII в. Оттук и цялата специфичност в мисловността и душевността на двете национални буржоазии, в обществените им вълнения и народностни домогвания, в културно-историческите и естетическите им критерии. И ако основен компонент в идеологията на италианските хуманисти е отношението между личност и общество, между индивидуалното самоутвърждаване и обществените взаимоотношения, за българските възрожденци този проблем вече е с друг, трансформиран идеологически и нравствен пълнеж — отношение между личност и нация. Именно потребностите на формиращата се българска нация слагат дълбок печат върху цялостното световъзприемане, върху разнообразната дейност на възрожденските дейци.

При тези дълбоко обновителни процеси наблюдаваме и една друга, не по-малко показателна аналогия. Колкото и специфични черти да носят новите обществени формации в италианското и българското социално пространство, колкото историческата съдбовност и народностно-психологическото да влияят върху еволюционните процеси на подготовка и съзряване на новите реформаторски идеи, обликът и темповете на този преход от средновековието към новите времена и в Италия, и у нас се определят от големи личности, които съумяват да съчетаят в себе си предходни тенденции и съвременни прозрения, народностни и общочовешки стремежи, за да ги оформят в цялостна идеологическа система, очертаваща насоката на бъдещото обществено и духовно развитие, на индивидуално-личностното утвърждаване и идейно-нравствената реализация. За Италианския ренесанс такава личност несъмнено представлява Петрарка, а за Българското национално възраждане — Паисий Хилендарски. В неговата бележита "История славяноболгарская" (1762) ще открием проекциите на някои ренесансови и просвещенски идеи, но вече преориентирани към актуалните жизнени потребности на поробената ни етническа общност. С проникателността на велик мъдрец той чертае картината на робството и възвестява идеи и принципи, които трябва да станат ръководни за всеки българин, за да оцелее и възкръсне за нов живот, да възвърне някогашната си слава и да заеме мястото си сред европейския цивилизован свят. В неговите думи, заклинания и призови наистина звучи духът на италианските хуманисти, посочили нови пътища за народностно и човешко възвисяване. Колко съдбовни са били тези прозрения за националното ни осъзнаване и поемане по пътя, извеждащ към все по-пълно народностно и индивидуално еманципиране. И по този път ще тръгнат най-вече онези, които са имали възможност да се сродят с идеите на европейските демократични движения.

Очевидно при всичката несъизмеримост в световноисторически мащаб тези две белязани сякаш от съдбата личности, всяка съобразно с условията на своето време и на своята нравствено-психологическа нагласа стават изразители на сродни идеи, заживяват с нови разбираня за национално и общочовешко, за

обществени и духовни ценности, за история и съвременност. Една непреодолима жажда за по-широки философско-нравствени хоризонти, за повече и разнообразни знания като предпоставка за национално възмогване и човешко добруване. Те и техните последователи поновому разбират и обосновават правата и ролята на личността, далновидно сочат значението на просвета, наука, изкуство за изграждане на ново хуманно общество.

В цялостната идеология на хората на Ренесанса и на националното ни обновление особено ярко се откроява съзнанието за необходимостта от опознаване на миналото. На него те гледат като на опора и извор за укрепване на национална чувствителност и патриотична гордост. Възходът и падението, изпитанията и волята за тяхното преодоляване, съпътствували историческото обществено битие, могат да бъдат еднакво поучителни за новите поколения. И ако италианските хуманисти се насочват към далечната древност — така богатата с демократични държавни институции и поучителна със социално-нравствените си добродетели, а и с немалкото си пороци, нашите възрожденци обръщат поглед към наследството на Първата и Втората българска държава — не по-малко богато и поучително, стига само към него да се пристъпва с нужната критичност и историческа перспективност. За да извлекат повече уроци за народностно самопознание и морална извисеност, те настойчиво сочат и завоеванията на другите народи от предходните епохи и от непосредната съвременност. При целия си горещ, неистов патриотизъм те са чужди на всякакви шовинистични увлечения, готови са да вземат от всекиго онова, което би се оказало полезно за народа ни. Разбира се, тази широта в разбирания и чувства не им пречи да ненавиждат и заклеймяват всички, които под една или друга форма пречат на националното ни възмогване. Независимо от известни различия в предпочитанията си към едни или други моменти и страни от утвърдените традиционни ценности в близкото или по-далечното минало тези апостоли на хуманизма и вестители на нови народностни и морални ценности гледат на историческото познание като на действителен фактор в историческите процеси, в индивидуалното философско-мирогледно формиране на човешката личност. Ето още една друга аналогия от интелектуално-нравствено естество, която сродява ренесансовите писатели хуманисти и българските възрожденски дейци и която говори за безспорна концептуална близост в многообхватните им идеологически системи, в цялостното им световъзприемане.

По думите на Бурхарт същността на Италианския ренесанс се състои във формирането на нови личности, които изоставят средновековния аскетически идеал, прегръщат една нова религия, стават изразители на нови критерии за индивидуално самопознание и самоутвърждаване, на нова чувствителност. Личностното морално извисяване, националният и общочовешкият напредък за тях са изконно верую. Като се държи сметка за съответната историческа и идейна съизмеримост, в редица отношения това важи и за големите дейци на националното ни възрождане. Идеолозите на двете преломни епохи съдят вече от други критерии за призиването на човека, за дълга му пред неговия народ, за неговото

върховно право да създава независими държавни и културни институции, за еманципиране от сковавашите религиозно-мистични постулати. Националното обединение и освобождение, националният просперитет се смятат за основна предпоставка за изявяване на оригиналното, самобитното, на съкровената чувствителност у всяка човешка индивидуалност. Подобни възгледи именно ръководят и вдъхновяват тези пионери в изграждането на новия свят. В него те мечтаят да видят в органическо единство народността и индивидуалното, обществени домогвания и лични терзания.

Както при Италианския ренесанс литературата все по-ускорено се отделя от официалната религиозна догматика, така и формиращата се нова българска литература постепенно придобива все по-подчертан светски характер, макар понякога и под религиозни одеяния. Преходът и тук се извършва бавно, съпътствуван е от хибридни в съдържание и патос книжовни съчинения. Твърде хетерогенната идейност на възрожденската ни литература се дължи и на активната роля, която играе по онова време църквата в борбата за национална духовна независимост. Нейните свещенослужители, мнозина от които са обладани от идеите на рационализма и хуманизма, са и горещи патриоти, участвуват активно в освободителните борби чрез писмено слово и устна проповед. Та нали първите възрожденски книжовници са църковни служители, проявяват се като неустрашими бунтовници, стават пионери в организирането на широко културно-просветно движение, изградено върху съвременни педагогически принципи. Тяхната "религиозност" се родее в много отношения с религиозността на италианските хуманисти и особено на френските просветители.

Колкото и многобройни да са били препятствията от страна на поробителя пред умножаващата се българска интелигенция за контактите ѝ с европейската хуманистично-демократична мисъл, тя все пак е намирала пътища и форми за нейното, макар и частично опознаване и възприемане. И с разширяването на тези възможности възрожденските просветни дейци преосмислят много от дотогава утвърждаваните ценности. Формиращата се национална идеология придобива все по-широки социални и общодемократични измерения. В нея все по-ясно се откроява преплитането на народности и общочовешки проблеми, нравствено-етичните тежнения придобиват особена сила и звучене при все по-честото си възплъщаване в литературни и културно-публицистични съчинения. В това отношение все по-често се припомнят идеи и принципи на древни и по-нови мислители и писатели. И всичко това се преосмисля и транспонира с оглед на потребностите на разрастващото се националноосвободително движение, което включва в себе си все повече моменти и страни от европейските демократични движения. Колкото идейният и нравствено-естетическият свят на възрожденца да има конкретна национална основа, индивидуално-психологическа обусловеност, не може да не се види, че неговото мировъзрение и световъзприемане са своеобразна еманация на непреходни човешки добродетели, обогатени и от ренесансово-просветителските традиции. Така цялата им душевност зазвучава в унисон с новите обществени тенденции и индивидуални стремления. Традици-

онно националното, народностно-психологическото вече се изявяват в нови превъплъщения, в духа на общоевропейската хуманистична идейност.

Несъмнени типологически паралели и аналогии съществуват между Ренесанса и националното ни възраждане и по отношение на осмислянето и използването на предходните духовни традиции — национални и чужди, в усилията им да очертаят нови културно-естетически програми, да насочат към нови хоризонти художествената и теоретико-критическата мисъл. Известно е, че писателите хуманисти нашироко са черпили от древната византийска книжнина, докато българските възрожденци получават не по-малко идейни и творчески импулси, но вече от новите гръцки културно-просветни движения, които пък бяха възприели твърде много от западноевропейския свят. Именно чрез гръцката култура и културите на някои други съседни и по-далечни страни, които са имали поголеми обективни възможности да опознаят по-рано и по-непосредно новаторските идеи на Ренесанса и на Просвещението, българите са влизали в контакт с тези либерално-демократични, философско-хуманистични движения. Тук очевидно не трябва да се подценява и ролята на руската революционно-демократическа мисъл. Защото именно в Русия, както и в съседните балкански страни, а не рядко и в западноевропейски държави мнозина българи са получили по-широко образование. Тук те развиват активна книжовна и обществена дейност. Тук се изграждат и първите национални културни центрове, в чиято дейност се чувствуват много от онези идеи и принципи, утвърждавани от европейските хуманисти и просветители.

Разбира се, когато говорим за отгласа на големите хуманистично-демократични движения във формирането на новото национално мислене и световъзприемане, не трябва да забравяме и наследството на средновековна България. Колкото и своеобразно да е то по съдържание и форма, по идеен патос и перспективни насоки, е укрепвало вярата на възрожденците в жизнеността и културноспособността на българската етническа общност. В това отношение се сочат и извънредно богатите традиции на народното творчество, съхранило историческата ни памет, свидетелство и за високото естетическо съзнание на българина, за широката му поетическа култура, за способността му да претворява в художествени ценности народностни чувства, стремежи и идеали, индивидуални съдби, съкровени вълнения. Не случайно и тези две области от духовното ни наследство се включват всяка по своему и в различна степен в съдържателната и идейно-нравствената същност на новата възрожденска литература, чийто основен патос е патриотизмът, разбираан все в по-широк хуманистично-демократичен план.

Именно тези дълбоко вкоренени патриотични идеали са еднакво характерни за мировъзрението и дейността както на българските възрожденци, така и на италианските хуманисти. Любовта им към минало държавно и духовно величие, към съвременната народна съдба няма граници, проявява се в различни форми, но винаги доминира в рационалния и емоционалния им свят. Едните живеят с гордото съзнание, че са потомци на древните римляни, другите — с фанатичната

вяра, че от всички славяни българите са били най-силни и славни, дали език и писменост на славянския род, както възвестява още Паисий в своята бележита "Славянобългарская история". На тази твърде характерна страна на светогледа им, на безспорната аналогия във философски възгледи и практически действия у тези вестители на нови национално-патриотични идеали с основание обръща особено внимание проникновеният изследвач на двете епохи Ив. Шишманов във вече споменатата малка, но с непреходно научно-методологическо значение статия. И ако по думите му италианските хуманисти са предпочитали да пишат на латински, смятайки, че италианският език е само едно латинско наречие, а латинските поети са се възприемали като италиански национални поети, известни са и усилията на първите ни възрожденски просветители-хуманисти да въведат старобългарския език в новата ни книжнина. И по този въпрос се заражда един дълголетен спор, в чиято основа лежи все същото родолюбие и национална гордост — да се покажат стародавните корени на българската държавност, език и култура.

В известен смисъл нашите големи възрожденски дейци се родят с италианските хуманисти и по широтата на погледа си върху различни страни от историческата и съвременната действителност. И едните, и другите проявяват енциклопедични интереси, заниманията им имат подчертана многопосочност, използват различни средства и форми за постигане на народностни идеали и лични възделения. Изявяват се и като общественици, и като писатели, като публицисти и културолози, като хора на словото и на делото. Изпълнени са с воля да овладеят по-широко знанието на времето, все по-успешно преодоляват рутинното, консервативното в мисловност и обществени отношения, в гражданско поведение и емоционални терзания. При всички жизнени превратности и сурови изпитания живеят с несломим оптимизъм, с вяра в националния и общочовешкия прогрес.

Колкото статусът на свободната, духовно разкрепостената личност да занимава най-вече идеолозите на ренесансова Италия, колкото и индивидуализмът да стои в основата на тяхното мировъзрение — за разлика от универсализма на средновековието — наблюдава се и едно синхронно съжителство на обществено-патриотични домогвания и индивидуално лични тежнения и аспирации. Дори и когато съдбата на нацията е владеела изцяло умовете и сърцата, както е при българските възрожденци, техните интимни личностни вълнения, съкровени чувства започват да се открояват в отделните литературни жанрове особено през втората половина на XIX в.

От друга страна, те влизат във все по-остър конфликт с онези, които робували на схоластични консервативни постулати за призиването на човека, за обществен и личен морал, и най-вече с онези, които се чуждеели от народната съдба, от повелите на времето. Именно стремежът към по-пълно служене на тези повели се свързва и с усилията им за личностно духовно-интелектуално издигане. Затова и мнозина от най-будните умове ще емигрират в други страни, където да могат да получат по-високо образование, да разгърнат творческите си сили все с оглед да бъдат по-полезни на своите поробени сънародници, тръгнали решително по

пътя на политическото си и духовно еманципиране.

Не може да не се признае, че общественият и духовният облик на младата ни интелигенция в оная епоха е многопластов, изграден е от много компоненти, проявява се в различни посоки. Тя става ръководна сила в обновителните процеси, чиято идейно-философска основа е просмукана от толкова популярните вече ренесансово-просвещенски принципи. И у нас се потвърждава отколешната истина — двигателите на прогреса на всяка епоха са били и големи индивидуалности — като мислители и творци, които улавят по-рано вълненията на хората и по вътрешна интуиция разбират същността на непосредното настояще, както и тенденциите на бъдещето. Подобно на италианските хуманисти и големите ни възрожденски дейци чувствуват неутолима жажда за разкрепостяване на човешкия дух, за освобождаване на човешката личност от всякаква тирания. Те живеят с една обществена, философска и общокултурна нагласа, която постепенно прераства в цялостна миросгледна и естетическа система.

Ако в Италия обособените литературни центрове и школи възвестяват все по-определени културно-естетически програми, сред българската интелигенция постепенно се обособяват кръгове, изповядващи нееднакви разбирания относно характера и задачите на литературата и на книжнината изобщо в оная епоха, относно тяхното своеобразие като духовно-интелектуална дейност и съпричастие им към националноосвободителното движение. Растящото обществено разслоение води след себе си и идейно-естетическа диференциация между отделните поколения. А оттук се изостря и критицизмът, взаимната неудовлетвореност, макар противопоставянето, взаимните нападки често да са плод на личностни отношения, на субективни предубеждения. Какъв непримирим критицизм наистина изпълва възрожденската ни книжнина. Но, изглежда, подобен критически патос е закономерно явление в преломни епохи, епохи на обновление и търсене на нови пътища и утвърждаване на нови критерии за обществени и духовни ценности, щом дейците и на Ренесанса, и на Просвещението, пък и на следващите философски и естетически движения са обладани от такъв силен и всеобхватно изявен критически дух.

Своеобразната рецепция и трансформация на техните новаторски принципи у нас още един път потвърждават обективно-историческата закономерност, че и най-всемирните хуманистично-демократични идеи получават винаги национална окраска, придобиват едно или друго звучене и функционална роля в зависимост от цяла редица условия, характерни за по-късните епохи, и от конкретните потребности на отделните народи. Но при всички случаи същността на тези новаторски идеи си остава, заслугите на техните първооткриватели и възвестители съвсем не се намаляват, когато търсим проекциите им в следващите времена.

Тези извънредно показателни трансформации, национални и индивидуални превъплъщения се открояват особено релефно, когато сродяването с глобалните новаторски идеи и насоки на мислене се осъществява не пряко, а посредством други, появили се по-късно философски и културни движения, близки по основна

хуманитарна идеологическа насоченост. От една страна, те са абсорбирали много от предходните ренесансови традиции, от друга — са се домогнали до нови социални и духовни принципи, съзвучни с новия етап на обществено-историческото развитие. И наистина в българските земи ние наблюдаваме своеобразен синтез, дълбоко взаимопроникване между ренесансовите и идеите на френските енциклопедисти, пък и на италианското “ризорджименто” и на руската революционна демокрация. Оттук и твърде многопосочните и хетерогенни напластявания в идеологията на българските възрожденци, които от различни страни и аспекти стимулират идейно-обществената и литературно-естетическата им формация, активизират националноосвободителното движение.

Заслужава да се отбележи и обстоятелството, че докато при Ренесанса обновителните процеси са резултат от неколковековна еволюция, при Българското възраждане те протичат много по-интензивно. И затова не всички ренесансово-хуманистични и просвещенско-демократични идеи са имали възможност да бъдат изкристализирали и обособени в цялостна стройна система. Но и при ограничените възможности за директно общуване с ренесансова и просвещенска Европа тоталното обновление на българския етнос в духа на тези епохални хуманистично-демократични идеи се извършва все по-стремително и неотменно, често те зазвучават с по-други интонации, но тяхното присъствие се чувствава в цялата ни възрожденска атмосфера. Функционалната роля на ренесансово-хуманистичните традиции в национално-възродителните процеси се откроява все по-осезателно в обществените и духовните свят на хората, осъзнали историческата повеля да променят битието на българската народност, за да се включи отново в общоевропейското социално и интелектуално пространство.

Спряхме се само в най-общ план на някои аналогии, процеси и тенденции, резултат било на генетически, било на типологически и рецепционни предпоставки, свидетелстващи за общоевропейското, национално и индивидуално своеобразното между ренесансова Италия и възрожденска България, с надежда в по-нататъшните си занимания да анализираме конкретни явления от обществен, философско-нравствен, културно-естетически характер, които доказват тези предварителни по-общии наблюдения, характеристики, изводи. Тогава ще може да се открие много по-конкретно всичко онова, което сближава и разграничава тези две реформаторски движения, както и да се извлекат онези закономерности, които са присъщи на всяка национална култура, на общочовешкото обществено и духовно развитие. Една задача, която заслужава усилията на съвременното ни хуманитарно знание.